

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Forsaringen tillhör 900-talet

Källström, Magnus

Fornvännen 2010(105):3, s. [228]-232 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2010_228

Ingår i: samla.raa.se

Debatt

Forsaringen tillhör 900-talet

Den runristade järnringen från Forsa kyrka i Hälsingland bär en av våra mest fascinerande runinskrifter. Inskriften antogs länge vara medeltida och tillkommen i ett kyrkligt sammanhang, men 1979 kunde den norske runologen Aslak Liestøl, efter att ha omvärderat läsningen av ett enda runtecken, framföra goda argument för att den sannolikt kunde dateras till tidig vikingatid. Liestøls argument har senare underbyggts av framför allt Stefan Brink (1996), och det råder numera närmast konsensus om att ringen är vikingatida. Inskriften består av s.k. kortkvistrunor liknade dem på den berömda Rökstenen i Östergötland, och den har därför ansetts vara ungefär samtida med denna, d.v.s. tillkommen under 800-talet (se t.ex. Brink 2008, s. 29). Nu har Carl Löfving (2010) ifrågasatt denna uppfattning här i *Fornvännen*. Han menar (s. 48) att den rådande dateringen inte tar »hänsyn till att textens språkbruk och begrepp samt den stegrande böteskalan är kända från medeltiden, men knappast från vikingatiden», och han vill därför återgå till den medeltida dateringen av ringen och inskriften.

Löfving framhåller visserligen att det finns många tolkningar av texten, men väljer att utgå från en sorts kombination av tolkningarna hos Sophus Bugge (1877) och Gerhard Hafström (1959). En läsare som inte är närmare insatt i den långa diskussionen kring inskriften bör här upplysas om att denna översättning innehåller många osäkra moment. Visserligen är man inom forskningen idag enig om att det rör sig om bötesbelopp i oxar och örar som dubblas för varje gång en viss förselse upprepas, men i övrigt finns det åtskilliga ställen som ännu inte har fått någon tillfredsställande förklaring. Stefan Brink (1996, s. 36 ff) har listat och i korthet kommenterat dessa punkter, som faktiskt uppgår till mer än ett tiotal.

Ett textavsnitt på ringen som vid en ytlig betraktelse kan framstå som relativt oprobrema-

tiskt lyder **aukaltaiuiuarifanhafskakirittfurir**. Hafström (1959, s. 354) översatte det med »och all egendom i kvarstad om han icke gör rätt för sig». Denna tolkning är dock ingalunda given och det är faktiskt just beträffande detta parti som diskussionen tidigare varit som mest intensiv. Ingrid Sanness Johnsen (1968, s. 123) kunde exempelvis referera inte mindre än fem tidigare tolkningsförslag av denna del av inskriften, och hon hade då ändå råkat förbise ett (Sandström 1948). Eftersom detta avsnitt spelar en viktig roll i Löfvings argumentation måste det framhållas att samtliga hittills framställda tolkningsförslag är behäftade med svårigheter och att ingen slutgiltig tolkning förmodligen ännu är funnen.

Löfving gör en stor poäng av att många av orden på Forsaringen inte finns belagda i vikingatida källor, men väl i medeltida. Egentligen är detta inte särskilt konstigt, eftersom det vikingatida källmaterialet (om man har kravet att det ska vara bevarat i original) till största delen består av minnesinskrifter ristade i sten. Språket i dessa inskrifter är som bekant mycket formelbundet och ordförrådet relativt begränsat. Att Löfving inte hittar motsvarigheter till många av Forsaringens ord i Lena Petersens *Svenskt runordsregister* beror på att det med undantag för just denna inskrift uteslutande bygger på ett ordmaterial hämtat från steninskrifter, och att ett begrepp som exempelvis *liūðir* m. pl. »män av folket; folk» knappast kan förväntas förekomma i denna typ av texter. Om runordsregistret också hade omfattat inskrifter på lösföremål skulle ordförrådet ha sett rätt annorlunda ut, även om kanske inte just ordet *liūðir* hade fått något ytterligare runbelägg.

Att detta ord har varit i bruk på svenskt område under vikingatiden finns det dock inga skäl att ifrågasätta. Förutom i fornvästnordiskan förekommer ordet med samma betydelse i flera när-

liggande germanska fornspråk som t.ex. forn-högtyska, fornengelska och fornfrisiska. Motsvarigheter finns också i andra indoeuropeiska språk exempelvis litauiska och ryska, vilket tyder på en mycket hög ålder (se Blöndal Magnússon 1989, s. 568 s.v. *ljóð(u)r* 1). Ett indirekt vittnesbörd om ordets existens under vikingatiden utgör dessutom det runsvenska namnet *Lýðbiörn*, där förleden av allt att döma återgår på en motsvarighet till fvn. *ljóðr*, *lýðr* »folk» (Peterson 2007, s. 161, jfr namnet *Folkbiörn* med en förled med samma betydelse). När Löfving opponerar sig mot existensen av ett sådant begrepp beror det på att han associerar den moderna översättningen »folket» till en nationell nivå, fastän ordet rimligtvis också måste ha kunnat användas för att beskriva befolkningen inom ett mindre område som ett hövdingadöme. I svenska medeltidskällor förekommer ordet endast i Gutalagen, där det intressant nog verkar ha just en sådan mera begränsad syftning. Frasen *allir lybir* används där i betydelsen »hela folket (på Gotland), n[ämligen] det på landstinget samlade folket» (Schlyter, s. 410). Fsv. *lybir* m. pl. »människor, folk» är svagt belagt i Sverige under medeltiden, och har få motsvarigheter i senare svenska dialekter (se Bugge 1877, s. 21), vilket tyder på att det inte har varit något nyintroducerat begrepp, utan snarare ett ord i utdöende.

Löfving ifrågasätter också ordet *øyriR* m. »öre» med hänvisning till att »myntenheten öre tillkom i Skandinavien först under medeltiden». Detta må vara sant, men Forsaringens *øyriR* återger rimligtvis en viktenhet och då i silver (se *Norron ordbok*, s. 42 s.v. *eyrir*). Ordet är enligt vanlig mening ytterst ett lån från latinets *aureus* »guldmünt» (Magnússon 1989, s. 159 s.v. *eyrir*) och måste ha kommit in i de nordiska språken vid en mycket tidig tidpunkt. Det har nämligen genomgått s.k. *i*-omljud, en ljudförändring som brukar förläggas till senurnordisk tid (600- eller 700-talen).

Inte ett enda av Forsaringens ord är egentligen av en sådan typ att det inte skulle ha kunnat existera under vikingatiden. Att flera av orden saknas i samtida källor beror på de ensidiga textgenrer som finns representerade i de bevarade runinskrifterna. Vad som i stället borde uppmärksammas är att vissa av Forsaringens ord är helt okända i det svenska medeltidsspråket, där ju

källäget är betydligt bättre. Ett exempel är verbet *fā* »måla; skriva» som i preteritumformen *fāði* avslutar inskriften. Detta ord är ganska välbelagt på runstenar från äldre vikingatiden i såväl Sverige som Danmark och Norge, men däremot sällsynt i runvokabulären redan på 1000-talet (se Källström 2007, s. 144 f). Förutom på ett par lös-föremål från Uppland och Gotland uppträder det endast på tre runstenar i just Hälsingland, men är därefter spårlost försvunnet från runtexterna. (Ett antaget exempel i den målade inskriften G 395 Hellvi kyrka måste betraktas som synnerligen osäkert.) I medeltida texter med latinskrift från svenskt område finns inga motsvarigheter. Ett par andra påfallande ord på Forsaringen är relativpartikeln *svāð* »så att, så som, som» och konjunktion *ef* »om». Den förra motsvaras under medeltiden av formen *svat*, medan den senare är helt okänd i medeltidsspråket. Det intressanta är att båda dessa utgörs formord, den typ av ord som är mycket frekventa i det talade språket, men som i detta fall saknar direkta motsvarigheter i de svenska medeltidskällorna. Relativpartikeln *svāð* uppträder däremot både på Rökstenen och på den ungefär samtida Sparlösastenen (Vg 119) i Västergötland. Förekomsten av dessa småord är alltså ett starkt argument *mot* en medeltida datering av Forsaringen.

Löfving menar att Forsaringens inskrift har tillkommit under en tid av medveten arkaisering, och hänvisar bl.a. till Saxos och Snorres litterära verk om forntiden och till bruket av runskrift i kyrkliga sammanhang. Han nämner också (s. 52) ärkebiskop Absalons (d. 1201) runsten i Norra Åsums kyrka i Skåne (DR 347) och påpekar att en version av Skånelagen, Codex Runicus (ca 1300), är skriven med runor. Att runor har använts i dessa sammanhang är inte särskilt konstigt, eftersom runskriften var ett levande skriftsystem långt upp i medeltiden. Detta hade dock gradvis förändrats och anpassats efter mönster från latinskriften, och det är just denna typ av medeltida runor som förekommer både på Absalons runsten och i Codex Runicus. Om Forsaringen skulle ha tillkommit under samma tid måste man anta att ristaren med stor skicklighet har efterliknat ett äldre skrivsätt.

Inskriften är som nämnts ristad med kortkvistrunor, dvs. den variant av den vikingatida

runraden dominerade på svenskt område under 800- och 900-talen. Kortkvistrunorna tycks ha varit en mycket genomtänkt skapelse som bygger på enkla och tydliga distinktioner mellan olika teckenpar (se Loman 1965), men det betyder inte att runformerna alltid är desamma. Tvärtom finns det en ganska stor grafisk variation inom gruppen (se Sanness Johnsen 1968, s. 14 ff) och Forsaringens teckenuppsättning svarar varken mot Rökstenens runor eller den tillrättalagda variant som möter i handböckerna. Det mest framträdande draget är i stället att runorna i denna inskrift har samtliga bistavar placerade på den högra sidan av huvudstaven, vilket bl.a. har gett **t**-runan en högst ovanlig form. Kortkvistinskrifter med exakt samma teckenuppsättning är mycket sällsynta. Det finns egentligen bara två helt jämförbara: Kärnbostenen i Södermanland (Sö 176) och runstenen vid Gursten i Lofta socken i Småland (Sm 144). Om nu Forsaringen hade skapats på 1200-talet måste man fråga sig hur ristaren kunde ha kännedom om just denna sällsynta variant.

Arkeologiskt daterbara inskrifter med enbart kortkvistrunor verkar inte kunna påvisas efter omkring år 1000 (se Källström 2007, s. 63 f), vilket tyder på att detta system i sin mer ursprungliga form då har gått ur bruk. Däremot är det inte ovanligt i exempelvis Uppland att vissa kortkvistrunor förekommer tillsammans med runor från den andra huvudvarianten av den vikingatida runraden, de s.k. långkvistrunorna. Endast ett fåtal kortkvistformer lever dock vidare på detta sätt. På de senvikingatida runstenarna i Hälsingland finner man i stort sett endast **a** och **n**, och **a**-runorna har då vanligtvis bistaven till vänster om huvudstaven (**†**). I ett enda fall – på den ena runstenen vid Högs kyrka (Hs 11) – finns några **a**-runor där bistaven är placerad till höger (**†**) på samma sätt som på Forsaringen, men dessa förekommer där vid sidan av **a**-runor med dubbelsidiga bistavar (**†**). Att en medeltida runristare med utgångspunkt i t.ex. denna inskrift skulle ha kunnat skapa den teckenuppsättning som förekommer på Forsaringen verkar inte troligt.

Det är också intressant att göra en jämförelse med en annan runristad järnring från Hälsingland, nämligen dörringen från Delsbo kyrka (Hs 19). Denna har daterats just till 1200-talet, men inskriften följer till skillnad från Forsaringen ty-

piskt medeltida skrivnormer med bl.a. regelbunden ordskillnad, en differentiering av den gamla **a**-runan för att markera /a/ (**†**) resp. /æ/ (**†**) samt dubbelteckning av konsonanter (**kunnar Gunnarr**). Att någon vid samma tidpunkt i samma område skulle ha kunnat skapa en medvetet arkaiserande inskrift av Forsaringens typ utan att lämna några som helst spår av medeltida skriftkonventioner verkar helt osannolikt.

Är Forsaringen verkligen från 800-talet?

En runologisk granskning visar alltså att Forsaringen av allt att döma tillhör tidig vikingatid. Frågan är dock om den verkligen är från 800-talet och samtida med Rökstenen som man ofta har hävdad. Det finns några ortografiska egenheter i inskriften som borde kunna användas för att åtminstone ge en relativ datering i förhållande till andra vikingatida runinskrifter.

Det kanske tydligaste draget är hur ristaren använder runorna **r** och **R**. I fornspråket fanns två skilda *r*-ljud – /r/ och /R/ – som från början hölls klart åtskilda, men som sedermera sammanföll till /r/. Övergången från /R/ till /r/ skedde dock inte samtidigt i alla ord, utan var beroende av den fonetiska omgivningen (se Larsson 2002, s. 90 med hänvisn.). Det ljud som tecknades med **R**-runan (s.k. palatalt *R*) övergick till /r/ tidigast efter dentala konsonanter som /t/, /d/, /þ/ och /n/. En sådan konsonant finns i namnet *Anundr* på Forsaringen som skrivs **anunr** med **r** i stället för äldre **R**. I Rökstenens språk verkar denna förändring ännu inte ha inträtt, utan där står genomgående **R** i motsvarande positioner (t.ex. **histr hæstr**, **fatlapr fatlaðR**). En annan intressant skrivning på Forsaringen är **uarr**, som enklast tolkas som tredje person presens singularis av verbet *veria* »värja». Det anmärkningsvärda är att de båda *r*-ljuden här ännu inte har assimilerats till [r:], som i fsv. *vær* (som bör ha uttalats [vær:] med långt *r*). Den aktuella böjningsformen bör under senurnordisk tid ha lytt **warir*, och eftersom ordet är kortstavigt kan man räkna med att *i*-vokalen i ändelsen har kvarstått ännu under tidig vikingatid. Jämförbara ordformer finns på flera runstenar med kortkvistrunor. Som exempel kan nämnas Rökstenens **sitir** för yngre *sitr* »sitter» och Oklundaristningens **sakir** för *sakr* »skyldig». Skrivningen **uarr** på Forsaringen måste alltså åter-

ge ett något senare utvecklingsstadium än det som finns representerat i de ovan nämnda inskrifterna. Samtidigt kan detta inte vara alltför avlägset, eftersom assimilationen mellan de båda *r*-ljuden i denna ställning måste ha inträtt relativt snabbt.

Ett annat avslöjande drag på Forsaringen är användningen av den s.k. åsrunan (**o**), vilken ursprungligen markerade ett nasalerat *a*- eller *æ*-ljud. Med tiden upphörde man att beteckna nasaliteten hos dessa vokaler och valde i stället den vanliga **a**-runan. Orsaken tros vara en förändring av **o**-runans namn från *āw* till *ōss*, vilken innebar att den i stället började användas som tecken för /o(:)/ (Williams 1990, s. 88 f). På Rökstenen förekommer denna runa för nasalerat /a(:)/ både framför nasal konsonant som har fallit bort under senurnordisk tid (t.ex. **o** för runsv. *ā* < urn. *an*) och framför kvarstående nasal (t.ex. **stonta standa, faikion faigian**). Forsaringen har i det första fallet samma bruk som på Rökstenen (**tuō tvā, o ā**), men framför kvarstående /n/ används däremot **a**-runan genomgående (**uiskilan, an, anunr**). Detta tyder på ett mer framskridet språkstadium (jfr Williams 1990, s. 38 f).

De ortografiska drag som har nämnts ovan talar alltså för att språket på Forsaringen är något yngre än det som finns representerat på Rökstenen. Samtidigt är det inte lätt att fästa dessa ljudförändringar särskilt exakt i tid. Exempel från arkeologiskt daterade föremål visar dock att /R/ kvarstod efter dental konsonant ännu på 800-talet. På en kam från L. Köpinge i Stora Köpinge socken i Skåne, som är arkeologiskt daterad till omkring år 800 (Larsson & Salberger 1984, s. 129 f, 136 f), förekommer t.ex. skrivningen **urmiltra** för kvinnonamnet *Orm(h)ildr* (senare *Orm(h)ildr*). På de s.k. Haddebystenarna (DR 2, DR 4) i Slesvig, som med stor sannolikhet tillhör tiden efter år 934 (se Lerche Nielsen 2002, s. 55; Stoklund 2006, s. 366) förekommer däremot **r**-runan för äldre /R/ efter dental konsonant i kvinnonamnet **osfriþr** *Ásfrīðr*, medan runan **R** används i andra fonetiska omgivningar (**kurmR GormR, tutiR dōttiR, runaR rūnaR**, DR 4). Nu kommer de nämnda exemplen alla från Sydsandinavien, och de kan inte antas representera hela det nordiska språkområdet. Det står dock klart att den förändring som finns dokumenterad i Forsaringens **anunr** bör ha varit

genomförd i Danmark under 900-talets första hälft. Forsaringens inskrift står i detta avseende på samma språkstadium som Haddebystenarna, eftersom **R** fortfarande används både efter icke-dental konsonant (**ofakR Ófæigr**) och efter vokal (t.ex. **furir fyrir**).

Mot bakgrund av de daterade sydsandinaviska exemplen framstår den vanliga dateringen av Rökstenen till första hälften av 800-talet som mycket trolig (om denna se t.ex. Gustavson 2003, s. 70). Eftersom många språkförändringar under vikingatiden tidigast låter sig beläggas i Sydsandinavien är det troligt att Forsaringen tillhör ett något senare skede. Hur språkutvecklingen såg ut i Norrland under vikingatiden är svårt att säga, eftersom det var först under 1000-talet som man reste runstenar i området. Materialet är visserligen ganska litet (ett 40-tal inskrifter), men språkligt tämligen samstämmigt. Det kan exempelvis konstateras att runan **R** fortfarande används konsekvent som tecken för /R/ efter vokal (Larsson 2002, s. 168), men att den efter konsonant genomgående har ersatts av skrivningar med **r**. Intressant är att detta även gäller efter icke-dental konsonant, dvs. i den ställning där Forsaringen ännu har **R** (**ofakR Ófæigr**). Sammanlagt finns tre exempel (**utrikR ÓtryggR** Hs 2, **unulfr UnnulfR** Hs 6 och **sihraifr Sigraifr** M 3), och dessa har en ganska stor geografisk spridning (Norråla och Järvsö i Hälsingland samt Njurunda i Medelpad). De aktuella stenarna kan genom sin ornamentik dateras till 1000-talets första hälft. Forsaringens **ofakR Ófæigr** bör alltså svara mot ett något tidigare språkstadium, och det verkar då rimligt att placera denna inskrift någonstans i 900-talet. Närmare än så är det knappast möjligt att komma med språkliga medel, men det måste ändå sägas vara gott nog.

Slutord

Forsaringens runformer och språkformer ger en samstämmig datering till vikingatiden, men inte till Rökstenens århundrade utan snarare något senare. Ringen bör dock inte vara så sen som från 1000-talet, och det är helt osannolikt att den skulle vara medeltida. En sådan datering förutsätter inte bara att ristaren har känt en sållsynt variant av kortkvistrunraden som varit glömd i århundraden, utan att denne också haft djup-

gående kunskaper om både det vikingatida ord-förrådet och några ganska intrikata förändringar i ljudsystemet som skett ett par tre hundra år tidigare. Forsaringen är vikingatida.

Referenser

- Blöndal Magnússon, Á., 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Brink, S., 1996. Forsaringen. Nordens äldsta lagbud. Roesdahl, E. & Meulengracht Sørensen, P. (red.). *Beretning fra femtende tværfaglige vikingesymposium. Højbjerg*.
- 2008. Law and society. Politics and legal customs in Viking Scandinavia. Brink, S. & Price, N. (red.). *The Viking World*. Abingdon.
- Bugge, S., 1877. Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke nordre Helsingland. *Festskrift till Det kgl. Universitet i Upsala ved dets Jubileum i September 1877 fra det kgl. Fredriks Universitet i Christiania*. Oslo.
- DR = Danmarks runeindskrifter. L. Jacobsen, E. Moltke, A. Bæksted & K.M. Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. Köpenhamn.
- G + nr = Nummer i Gotlands runinskrifter. Granskade och tolkade av S.B.F. Jansson, E. Wessén & E. Svårdström. Sveriges runinskrifter 11–12. (Manuskriptet till den tredje delen av Gotlands runinskrifter, med nummer över 222, av H. Gustavson & Th. Snædal, finns på Riksantikvarieämbetets webbsajt <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arknologi_och_fornlamningar/gotlands_runinskrifter.html>)
- Gustavson, H., 2003. Rök. § 2. Runologisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 25. Berlin–New York.
- Hafström, G., 1959. Forsaringen. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 4. Malmö.
- Hs + nr = nummer i Åhlén, M., 1994. Runinskrifter i Hälsingland. *Hälsinglands bebyggelse före 1600, Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27. Stockholm.
- Källström, M., 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43. Stockholm.
- Larsson, L. & Salberger, E., 1984. A rune-inscribed detail of a comb from L:a Köpinge, Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1983–1984.
- Larsson, P., 2002. *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska steninskrifter*. Runrön 17. Uppsala.
- Lerche Nielsen, M., 2002. Runefund fra Hedeby og Slesvig. Radtke, C. (red.). *Beretning fra enogtyvende tværfaglige vikingesymposium*. Højbjerg.
- Liestøl, A., 1979. Runeringen i Forsa. Kva er han og når vart han smidd? *Saga og Sed* 1979. Uppsala.
- Loman, B., 1965. Rökrunorna som grafematiskt system. *Arkiv för nordisk filologi* 80. Lund.
- Löfving, C., 2010. Forsaringen är medeltida. *Fornvännen* 105.
- M + nr = nummer i Hellbom, A., 1979. *Medelpads runstenar*. Sundsvall.
- Norrøn ordbok* = Heggstad, L.; Hødnebo, F. & Simensen, E., 2008. *Norrøn ordbok*. 5. utg. av *Gamalnorsk ordbok* ved Hægstad & Torp. Oslo.
- Peterson, L., 2006. *Svenskt runordsregister*. Tredje, reviderade upplagan. Runrön 2. Uppsala. <<http://www.rattsatt.com/rundata/Runordsregister.pdf>>
- 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. Uppsala.
- Sandström, J., 1948. Om tolkningen av Forsa-ringen. *Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, Årsbok* 1948. Uppsala.
- Sanness Johnsen, I., 1968. *Stuttruner i vikingtidens inn-skrifter*. Oslo.
- Schlyter, C.J., 1877. *Ordbok till samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Lund.
- Sm + nr = nummer i *Smålands runinskrifter*. Granskade och tolkade av R. Kinander. 1935–61. Sveriges runinskrifter 4. Stockholm.
- Stoklund, M., 2006. Chronology and typology of the Danish runic inscriptions. Stoklund, M. et al. (red.). *Runes and their Secrets. Studies in Runology*. Copenhagen.
- Sö + nr = nummer i *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av E. Brate & E. Wessén. 1924–36. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm.
- Williams, H., 1990. *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 3. Uppsala.
- Vg + nr = nummer i *Västergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av H. Jungner & E. Svårdström. 1940–70. Sveriges runinskrifter 5. Stockholm.

Magnus Källström

Riksantikvarieämbetet

Box 1114

SE-621 22 Visby

magnus.kallstrom@raa.se